

הסוגיא הארבע עשרה: 'על גבי המזבח' (נד ע"א)

ערב שבת שבתוך החג כו'.

- [1] ואילו למעלה עשירית – לא קתני. מתניתין מני? רבי אליעזר בן יעקב היא.
- [2] דתניא: שלש למעלה עשירית, רבי אליעזר בן יעקב אומר: שלש על גבי המזבח. האומר למעלה עשירית – אינו אומר על גבי המזבח, והאומר על גבי המזבח – אינו אומר למעלה עשירית.
- [3] מאי טעמא דרבי אליעזר בן יעקב? כיון דתקע לפתיחת שערים, למעלה עשירית למה לי דתקע? האי לאו שער הוא. הלכך, על גבי המזבח עדיף.
- [4] ורבנן סברי: כיון דתקע למילוי המים, על גבי המזבח למה לי? הלכך, למעלה העשירית עדיף.

א. וזהו התנא של משנתנו, סוכה ה' ע"ב רבי אליעזר בן יעקב, החולק על חכמים בברייתא

ב. הסברים לשיטות התנאים בברייתא

מסורת התלמוד

[1] ואילו למעלה עשירית לא קתני. משנה סוכה ה ה. [2] שלש למעלה עשירית. השוו משנה סוכה ה ד; ירושלמי סוכה ה ו, נה ע"ג. האומר למעלה עשירית – אינו אומר על גבי המזבח, והאומר על גבי המזבח – אינו אומר למעלה עשירית. תוספתא סוכה ד י (מהד' ליברמן, עמ' 274); ירושלמי סוכה ה ו, נה ע"ג. [3] כיון שתקע לפתיחת שערים... על גבי המזבח. השוו משנה סוכה ה ה; תוספתא סוכה ד י (מהד' ליברמן, עמ' 274). [4] כיון דתקע למילוי המים. משנה סוכה ה ה; השוו משנה סוכה ד ט; ירושלמי סוכה ה ו, נה ע"ג.

רש"י

אינו אומר על גבי מזבח שהיו תוקעין לגבי המזבח. הכי גרסינן: לגבי המזבח למה לי דתקע הא תקע ליה למילוי המים – כל תקיעות של שער העליון והתחתון, ושער המים – משום מילוי המים הוא, הלכך, לערבה למה לי תקיעה, הא כל הני תקיעות דמוספין בחג אינן אלא משום ושאתם מים בששון, הלכך, הואיל וגמירי חשבון התקיעות בחג שנים עשר, למעלה העשירית עדיף למיעבד, דמוכחא מילתא שהן משום מילוי המים, שתוקע לכולן על דבר המילוי כסדר, ומעלה עשירית משום דמקום מסוים בעלמא הוא – לידע היכן תוקעין אותם, ואני שמעתי: שלש – לגבי מזבח, כשמוליכין את המים למזבח, והכי גרסינן: לגבי המזבח למה לי דתקע, הא תקע ליה בשעת נסוך המים, תשע לתמיד של שחר בשעת נסכים היו, שאין אומרים שיר אלא על היין, וקשיא לי: אם כן, נפישן להו תקיעות, דהא איכא הנך דתנן גבי זקיפת ערבה, או שמא זקיפת ערבה בעת שמוליכין המים למזבח היא.

תקציר

לפי משנה סוכה ה ה תקעו ארבע יחידות מיוחדות של תקיעה-תרועה-תקיעה בבקרים של חג הסוכות: "שלוש לשער העליון ושלוש לשער התחתון ושלוש למילוי המים ושלוש על גבי המזבח". אך בשלוש משניות אחרות במסכת מוזכרות יחידות של תקיעה-תרועה-תקיעה במקדש, וקשה ליישב את המסורות הללו עם אלו שבמשנה סוכה ה ה. לפי משנה סוכה ד ה תקעו והריעו ותקעו עם זקיפת הערבות לצדי המזבח בבקרים של חג הסוכות; לפי משנה סוכה ד ט תקעו והריעו ותקעו כשהגיעה תהלוכת המים מן השילוח לשער המים בבקרים של חג הסוכות, ולפי משנה סוכה ה ד תקעו והריעו ותקעו שלוש פעמים במהלך תהלוכת הכוהנים בשמחת בית השואבה בעיצומם של לילות חג הסוכות: בשער העליון עם קרוא הגבר, במעלה העשירית, ובעזרה עצמה לאחר הירידה במעלות, וכן המשיכו בתקיעות עד שהגיעו לשער היוצא למזרח. הסוגיא שלנו עוסקת רק במשנה אחרונה זו, ומציגה את התקיעות "על גבי המזבח" שבמשנה ה כחלופה של רבי אליעזר בן יעקב לתקיעות על המעלה העשירית שבמשנה ד; זאת בהתאם למה ששנוי בברייתא. רבי אליעזר בן יעקב משמיט את התקיעות שעל המעלה העשירית כי אין מדובר בשער, ואילו החכמים ששנו את משנה ד משמיטים את התקיעות שעל גבי המזבח משום שכבר תקעו לכבוד ניסוך המים עם מילויים.

בפירוש מוצע שלמעשה אין קשר בין התקיעות שבמשנה ה לבין אלו שבמשניות האחרות במסכת, שעניינן טקס הערבה ושמחת בית השואבה. התקיעות בשער העליון ובשער התחתון במשנה ה אינן אלו שבמשנה ד, כפי שמוצע בסוגיא, אלא תקיעות שליוו את הובלת המים מן השילוח בבוקר. במשנה ד יש הרבה יותר משלוש יחידות של תקיעה-תרועה-תקיעה, שכן "היו תוקעין והולכין עד שהגיעו לשער היוצא ממזרח".

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, סוכה ה ה, "בכל יום היו שם עשרים ואחת תקיעות במקדש: שלוש לפתיחת שערים, ותשע לתמיד של שחר, ותשע לתמיד של בין הערבים. ובמוספין היו מוסיפין עוד תשע". לפי הסיפא של המשנה, בבקרים של חול המועד סוכות נוספו ארבע יחידות של שלוש תקיעות בין שלוש התקיעות לפתיחת שערי המקדש לתשע של תמיד של שחר: "שלוש לפתיחת שערים, שלוש לשער העליון, ושלוש לשער התחתון, ושלוש למילוי המים, ושלוש על גבי מזבח, תשע לתמיד של שחר, ותשע לתמיד של בין הערבים, ותשע למוספין...".

בשלוש משניות נוספות במסכת סוכה מצאנו ש"תקעו והריעו ותקעו" בשעת העבודה בסוכות. התקיעות הללו אינן תואמות בהכרח את הרשימה שבמשנתנו. במשנה סוכה ד ה שנינו:

מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלם ונקרא מוצא. יורדין לשם ומלקטין משם מרביות של ערבה, ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח, וראשיהן כפופין על גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו.

ובמשנה סוכה ד ט:

ניסוך המים כיצד? צלוחית של זהב מחזקת שלשת לוגים היה ממלא מן השילוח. הגיעו לשער המים, תקעו והריעו ותקעו. עלה בכבש ופנה לשמאלו. שני ספלים של כסף היו שם, רבי יהודה אומר: של סיד היו אלא שהיו מושחרין פניהם מפני היין, ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין, אחד מעובה ואחד דק, כדי שיהו שניהם כלין בבת אחת. מערבי של מים, מזרחי של יין. עירה של מים לתוך של יין ושל יין לתוך של מים, יצא.

ובמשנה סוכה ה ד:

ועמדו שני כהנים בשער העליון שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים, ושני חיצורות בידיהן. קרא הגבר, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו למעלה עשירית, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו לעזרה, תקעו והריעו ותקעו, היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא מזרח.

בעל הגמרא שלנו אינו מקשה על משנתנו לא ממשנה סוכה ד ה ולא ממשנה סוכה ד ט, אך הוא עומד על הסתירה שבין תיאור שמחת בית השואבה במשנה סוכה ה ד לבין המשנה שלנו, משנה סוכה ה ה. בשתייהן מצאנו תקיעות בשער העליון ותקיעות הקשורות בשער נוסף, שניתן לכנותו שער תחתון, אך התקיעות הללו מופיעות במסגרת שתי סדרות שונות של תקיעות. לפי משנה סוכה ה ד תוקעים בשער העליון עם קרוא הגבר, ושוב על המעלה העשירית, ושוב עם הגיע התוקעים לעזרה עד שמגיעים לשער היוצא מזרחה, הוא השער התחתון לפי בעל הגמרא שלנו. התקיעות על המעלה העשירית חסרות במשנתנו. ואכן, כפי שהצענו במקום אחר,² כל התיאור של שמחת בית השואבה המשתרע מן הסיפא של משנה סוכה ה א ועד משנה סוכה ה ד, ועד בכלל, לקוח ממקור עצמאי שבא להחליף את "החליל" המקורי של בית השואבה באירוע לילי בעזרת המקדש.

לפי בעל הגמרא שלנו משנה סוכה ה ה היא משנת רבי אליעזר בן יעקב, ואילו משנה סוכה ה ד היא בשיטת החכמים החלוקים עליו [1]. מחלוקת תנאים זו מפורשת בברייתא שמביא בעל הגמרא [2]: לשיטת החכמים תקעו על המעלה העשירית אבל לא על גבי המזבח, ואילו לשיטת רבי אליעזר בן יעקב תקעו על גבי המזבח ולא על המעלה העשירית. רבי אליעזר בן יעקב חושב שאין צורך בתקיעה "על המעלה העשירית" מכיוון שבתהלוכות התקיעות קשורות בשערים דווקא, והתקיעה הנוספת בשעת הירידה במדרגות היא שרירותית ומיותרת [3]. לעומת זאת, חכמים חושבים שאין צורך בתקיעות על גבי המזבח בשעת ניסוך המים כיוון שהחצוצרות מכריזות על ניסוך המים בשעת "מילוי המים" [4].

כך נראה לפרש את פיסקא [3], שבעל הגמרא סבור שהתקיעות "על גבי המזבח" שבמשנתנו הן תקיעות המציינות את הגעת המים מן השילוח למזבח.³ כן נראה מלשון המקבילה בתוספתא סוכה ד י, "שלש לפני מזבח. האומ' לפני מזבח אינו אומ' למעלה העשירי, האומ' למעלה העשירי אינו אומ' לפני מזבח". התקיעות למילוי המים מציינות את מילוי המים בשילוח, או על כל פנים את הכנסתם למקדש לאחר מילויים דרך "שער המים" כפי שמפורש במשנה סוכה ד ט, ואילו שלוש התקיעות הבאות, אלו ש"על גבי המזבח" או "לפני המזבח", מציינות את הגעת המים אל המזבח עצמו: "שלש למילוי המים, ושלש על גבי המזבח", עם הגעת המים לשם.

אך הראשונים הקשו על פרשנות זו, שאם אכן "על גבי המזבח" פירושו ניסוך המים על גבי המזבח, היה לו לבעל הגמרא להקשות על משנתנו גם מן התקיעות של זקיפת הערבה על גבי המזבח. רש"י וריטב"א פירשו אפוא בדוחק שהן לפי המשנה והן לפי בעל הגמרא שלנו "שלש על גבי המזבח" היינו התקיעה והתרועה והתקיעה של משנה סוכה ד ה, בשעת זקיפת הערבות על גבי המזבח, ודברי בעל הגמרא "כיון דתקע למילוי המים על גבי המזבח למה ל"י אין פירושה שהתקיעות למילוי המים מייתרות את התקיעות על גבי המזבח, אלא להפך, התקיעות למילוי המים מוכיחות שכל התקיעות הן עניין לניסוך המים, ולכן עדיף לתקוע שוב בשעת שמחת בית השואבה על המעלה העשירית ולא לתקוע בשעת זקיפת הערבות על גבי המזבח. אך לא זו בלבד שפירוש זה אינו מתאים ללשון "למה ל"י" שבפיסקא [4], שעניינו הייתור שבתקיעות דומות, אלא

1 לפי רש"י לא הקשה בעל הגמרא מן המשניות הללו משום שהוא זיהה את שלוש התקיעות של משנה סוכה ד ה, בשעת זקיפת הערבות על גבי המזבח, עם ה"שלש על גבי המזבח" שבמשנתנו, ואת שלוש התקיעות של משנה סוכה ד ט, בהגיע תהלוכת מי הנסך אל שער המים, עם ה"שלש למילוי המים" במשנתנו. ראו רש"י סוכה נד ע"א, ד"ה הכי גרסינן, וכן ריטב"א שם, ד"ה רבי אליעזר בן יעקב אומר, וראו גם י"ג אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים ותל אביב תשי"ז, עמ' 351-352, ולהלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [3-4]. אך הזיהוי הזה בעייתי לאור פיסקא [4] בסוגיין כיוון שממנה משתמע שהתקיעות בשעת מילוי המים מייתרות את התקיעות שעל גבי המזבח, מה שקשה לומר אם התקיעות שעל גבי המזבח קשורות בערבה, ופירוש רש"י שם דחוק. ראו להלן בסמוך.

2 ראו לעיל, הנספח לדיון בפרק ד, סוגיא כא, 'ששון', ניסוך המים בחג ושמחת בית השואבה, ולעיל, הדיון בפרק ה, סוגיא א, 'שואבה'.

3 תאורטית אפשר גם שמדובר בתקיעות בשעת ניסוך המים על גבי המזבח, וכן פירש הרמב"ם, הלכות כלי המקדש ז ו. ואכן, כפי שנראה להלן בעיוני הפירוש לפיסקאות [3-4], רבי זעירא פירש בירושלמי סוכה ה ו, נה ע"ג, שהתקיעות למילוי המים לאו דווקא, ואת התקיעות הללו תקעו בשעת הניסוך דווקא. אלא שהפירוש הזה מוקשה, שכן ניסוך המים התרחש בשעת ניסוך היין של קרבן התמיד של שחר, ואם מדובר בתקיעות שנתקעו בשעה זו היה צריך למנות אותן לאחר ה"תשע לתמיד של שחר" ולא לפנייהן.

מוכח גם מפיסקא [3] שבעל הגמרא שאל בעניין הייתור שבתקיעות סמוכות ודומות, ולא ביקש לקבוע שכל התקיעות עניינן מים.

הקושיא חוזרת אפוא למקומה: מדוע בעל הגמרא שלנו מקשה ממשנה סוכה ה ד על משנה סוכה ה ה ולא ממשנה סוכה ד ה, שם מצאנו תקיעות בשעת זקיפת הערבה על גבי המזבח? כמה הסברים עולים על הדעת:

1. רש"י עצמו מציע תירוץ אפשרי לקושיא זו, אף שאינו מאמץ אותו בעצמו: "שמה זקיפת ערבה בעת שמוליכין המים למזבח היא",⁴ ואם כן, ה"ש"לש למילוי המים" במשנתנו הן הן התקיעה והתרועה והתקיעה של משנה סוכה ד ה.

2. כבר העלינו במקום אחר⁵ השערה נוספת בעניין זה, ולפיה בחומר שהיה מונח לפני רבי יהודה הנשיא בבואו לערוך את משנה סוכה ד ה התייחס הביטוי "תקעו והריעו ותקעו" לתקיעות מיוחדות בהושענא רבה בלבד, ואלו הכריזו חגיגית על סיום מצוות ארבעת המינים.⁶ תקיעות אלו לא נחשבו כחלק מן העבודה במקדש. אך רבי שינה את מיקום הביטוי במשנה והסב אותו על זקיפת הערבות כל יום מימי החג על גבי המזבח, וזאת כפירוש לביטוי "שלוש על גבי המזבח" שבמשנתנו, סוכה ה ה, משנה עתיקה שקדמה לרבי בהרבה. אך פירוש זה אינו משקף את המשמעות המקורית של הדברים, ואדרבה, הביטוי "שלוש על גבי המזבח" במשנתנו פירושו שלוש תקיעות כשהגיעו מי הנסך אל המזבח, וכפי שפירשנו.

3. אין הכרח שהתקיעות העממיות של משנה סוכה ד ה, הקשורות במצוות ערבה או בסיום מצוות ארבעת המינים, ואלו של משנה סוכה ד ט, שליוו את מי הנסך כשהוכנסו למקדש דרך שער המים, היו תקיעות חצוצרה! בניגוד למשנה סוכה ה ד, המציינת בפירוש ש"עמדו שני כהנים... ושני חצוצרות בידיהן... תקעו והריעו ותקעו", לא נאמר במשנה סוכה ד ה או במשנה סוכה ד ט ש"תקעו והריעו ותקעו" בחצוצרה דווקא, ולא נאמר שתקעו כוהנים. אפשר, אפוא, שבמשניות הללו מדובר בתקיעות שופר דווקא, ואין הכרח לקשור ביניהן לבין מניין תקיעות החצוצרה הרשמית במקדש, שעניינו קיום מצוות התקיעה בחצוצרה מפרשת החצוצרות במדבר פרק י.

4. ניכר שבעל הגמרא שלנו אינו מעוניין לפתור את מכלול הסתירות שבין משנתנו לבין תיאורי התקיעות במקומות אחרים שבמסכת סוכה, שהרי גם על הסתירה שבין משנה סוכה ה ד למשנה סוכה ה ה הוא עומד רק באופן חלקי. המשניות אמנם חלוקות בשאלת התקיעות על המעלה העשירית, וכפי שמפורש בסוגיא שלנו, אך הן חלוקות גם בזיהוי התקיעות האחרות, המכונות במשנתנו "שלוש לשער העליון ושלוש לשער התחתון". לפי משנה ד הכוהנים אמנם תקעו והריעו ותקעו בשער העליון, המתפרש שם כשער שבראש המעלות, ואחר כך על המעלה העשירית, אך לאחר מכן תקעו שוב שלוש תקיעות שאינן מוזכרות במשנה ה, בתחתית חמש עשרה המעלות, בהגיעם לעזרה, ואי אפשר לזהות את התקיעות הללו עם התקיעות "לשער התחתון" שמשנתנו, שהרי בתחתית המעלות אין שער. זאת ועוד: הם תקעו אמנם "בשער היוצא למזרח", שער שניתן לזהותו עם השער התחתון, אבל לאו דווקא "שלוש", אלא היו תוקעין והולכין לאורך עזרת הנשים, ותקיעות אלו הן הן שיש בהגיעם לשער היוצא למזרח.⁷ נראה שמטרתו של בעל הסוגיא שלנו היא להעמיד את משנתנו כרבי אליעזר בן יעקב, ולהסביר את המחלוקת בין רבי אליעזר בן יעקב לחכמים, ותו לא. לצורך העניין הזה די לו להביא את הברייתא שבפיסקא [2], ואת ההסבר שלו לנאמר בברייתא זו.

4 רש"י סוכה נד ע"א, ד"ה הכי גרסינן; ראו מובאה להלן, בעיוני הפירוש לפיסקאות [3-4].

5 ראו לעיל, הדיון בפרק ד, סוגיא ג, 'ערבה', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה': מצות ערבה בספרות התנאים.

6 על סמך שיקולי תחביר הערכנו שבחומר הזה היה שני "תקעו והריעו ותקעו, מיד התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן", בקשר ליום שביעי של ערבה דווקא.

7 וראו לעיל, הנספח לדיון בפרק ד, סוגיא כא, 'ששון', הערה 36. שם שיערנו שהתקיעות לשער עליון ולשער תחתון שבמשנה סוכה ה ה אינן קשורות כלל בשמחת בית השואבה, ואף לא לשערי העזרה, אלא הכוונה היא שתקעו כשפתחו את שער המים ושער חולדה כדי לצאת בבוקר של חג הסוכות אל עבר השילוח. לדברינו, משנה סוכה ה ד פירשה מחדש את התקיעות לשער העליון ולשער התחתון בשיטה שלה, ומוסיפה גם שלוש על המעלה העשירית ומספר בלתי מוגבל של תקיעות כשצעדו הכוהנים לאורך העזרה. וראו להלן, בסוף מדור זה.

אפשר שהוא היה מודע לכך שלתנאים אחרים היו שיטות נוספות בעניין התקיעות במקדש, הבאות לידי ביטוי במשניות פרק ד ואף במשנה סוכה ה ד, אבל אלה לא עניינו אותו משום שלא הוצעו בברייתא המזהה את משנתנו כרבי אליעזר בן יעקב ומציעה מחלוקת בינו לבין חכמים.

ואכן, לדעת י"נ אפשטיין יש להבחין בין שלושה מקורות במשנתנו: משנה סוכה פרק ד יסודה במקור תנאי אחד, תיאור שמחת בית השואבה המסתיימת במשנה סוכה ד ד יסודה במקור שני, ואילו המשנה שלנו, משנה סוכה ה ה, היא של תנא שלישי, רבי אליעזר בן יעקב. לפי משנה סוכה פרק ד תקעו שלוש בשעת זקיפת הערבות על גבי המזבח (משנה ה) ושלוש בשער המים (משנה ט); לפי משנה סוכה ה ד תקעו על המעלה העשירית במקום לתקוע בשעת זקיפת הערבות על גבי המזבח, ואילו לפי רבי אליעזר בן יעקב במשנה סוכה ה ה תקעו בשעת זקיפת הערבות על גבי המזבח ובשעת ניסוך המים על גבי המזבח ("מילוי המים"), אך לא על המעלה העשירית ולא בשער המים.⁸

ואכן נראה כדברי אפשטיין, ששלושה מקורות שונים בידינו לפחות. אך שלא כדעת אפשטיין, נראה שכל התקיעות המיוחדות לחול המועד סוכות שבמשנתנו קשורות בניסוך המים – לא בשמחת בית השואבה ולא בזקיפת הערבות. תהלוכה זו, שנהגה עוד לפני שהנהיגו את שמחת בית השואבה הלילית בעזרה,⁹ התרחשה בשחר של חול המועד סוכות. כמו בכל יום פתחו את היום במקדש ב"שלוש לפתיחת שערים", היינו שערי המקדש הרגילים, שער ניקנור שבין עזרת ישראל לעזרת הנשים ושער המזרח שבחזית מתחם המקדש. ללא קשר לפתיחת שערים זו החלה אחר כך תהלוכה מן המקדש אל השילוח, לא דרך עזרת הנשים והשער שבמזרח, כפי שמתואר במשנה סוכה ה ד, אלא היישר מן המזבח דרומה, מעזרת הכוהנים אל השילוח. תהלוכה זו דבר אין לה עם התהלוכה המתוארת במשנה סוכה ה ד. במסגרת תהלוכה מיוחדת זו, שהתרחשה רק בסוכות, תקעו שלוש תקיעות לפתיחת השער העליון, דהיינו שער המים המוביל מן המזבח החוצה לצד דרום, ושלוש לפתיחת השער התחתון, דהיינו שער חולדה המוביל החוצה מהר הבית אל עבר השילוח.¹⁰ אפשר שבאופן יוצא דופן ליוו חצוצרות המקדש את התהלוכה מחוץ למקדש אל השילוח, ולכן נמנות גם "שלוש למילוי המים", אף על פי שמילוי זה לא היה במקדש עצמו אלא בשילוח, ואפשר שהשלוש למילוי המים נתקעו במתחם המקדש, על ידי כוהנים שעקבו אחר התהלוכה וראו מהר הבית שהתהלכה הגיעה לשילוח. על כל פנים, לאחר מילוי המים, כשחזרו עם המים אל המזבח, תקעו "שלוש על גבי המזבח". אין הכוונה כנראה לתקיעות בשעת ניסוך המים עצמו, שכן כאמור ניסוך המים התרחש יחד עם ניסוך היין כחלק מעבודת התמיד של שחר, ותשע התקיעות לתמיד של שחר, ונגינה בחליל, ליוו את ניסוך המים, ושלוש התקיעות הללו "על גבי המזבח" קדמו להן.¹¹ במקבילה לברייתא המובאת בפיסקא [2] בסוגיא שלנו בתוספתא סוכה ד י (מהד' ליברמן, עמ' 274) שנוי:

שלש לפתיחת שערים. האו' על פתיחתן אינו או' על נעילתן, האו' על נעילתן אינו או' על פתיחתן. שלש לפני מזבח. האומ' לפני מזבח אינו אומ' למעלה העשירי, האומ' למעלה העשירי אינו או' לפני מזבח.

מסתבר, אפוא, שבימי התנאים היו שגרסו "לפני המזבח" במקום "על גבי המזבח", והיינו הך. לפי זה נראה לפרש שתקעו עם הגעת צלוחית המים למזבח בסוף התהלוכה.¹²

8 ראו אפשטיין (לעיל, הערה 1), עמ' 351-353.

9 ראו לעיל, הנספח לדיון בפרק ד, סוגיא כא, 'ששון', ולעיל, הדיון בפרק ה, סוגיא א, 'שואבה', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'.

10 ראו לעיל, הנספח לפרק ד, סוגיא כא, 'ששון', הערה 26 והערה 36; לעיל, הדיון בפרק ה, סוגיא א, 'שואבה', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה', הערה 13.

11 וראו לעיל, הערה 3, ולהלן, הדיון בפרק ה, סוגיא טו, 'לפי המוספין', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה', שממנו עולה שלפי הירושלמי ה"תשע למוספין" קדמו לעבודת המוספין כולה, ופשוט שהוא הדין גם ל"תשע לתמיד של שחר" שהן קודמות לעבודת התמיד כולה. על כל פנים, מוכח מן הסדר "שלוש על גבי המזבח, ותשע לתמיד של שחר" שהתקיעות על גבי המזבח קדמו לאלו של תמיד של שחר, וממילא קדמו לניסוך המים על גבי המזבח.

12 אם כן הדבר, אפשר שהתקיעות על גב המזבח זהות דווקא עם שלוש התקיעות בשער המים, שלפי משנה ט תקעו כשחזרו מן השילוח ונכנסו למקדש. אך אין הכרח לפרש כן, שהרי משנה סוכה ד ט יסודה כאמור במקור אחר, ולא ברור כלל אם מדובר שם בתקיעה בחצוצרות על ידי כוהנים ולא בתקיעה עממית בשופר במסגרת התהלוכה.

אפשרות אחרת היא שהחצוצרות לא יצאו עם התהלוכה מחוץ להר הבית, אלא הכוהנים התוקעים נשארו סמוך לשער המים. הם תקעו "שלוש לשער העליון", דהיינו עם צאת התהלוכה משער המים, ומשם הסתכלו על אלו שליוו את הצלוחית אל השילוח, ובהגיעם לשער חולדה תקעו "שלוש לשער התחתון". אחר כך חיכו לחזרת התהלוכה מן השילוח, ובהגיעם שוב לשער המים תקעו "שלוש למילוי המים", דהיינו התר"ת של שער המים שבמשנה סוכה ד ט, ושוב תקעו סמוך לאחר מכן, כשהגיעו המים משער המים אל המזבח.

משנה סוכה ה ה היא משנת רבי אליעזר בן יעקב, אך נראה שהיא מבוססת על מסורות שקדמו לו בהרבה, שהרי כבר בימי הלל הזקן המירו את טקס מילוי המים בשילוח בשמחת בית השואבה הלילית. משנה סוכה ה ד, המתארת את שמחת בית השואבה הלילית, שאבה את הביטויים "שלוש לשער העליון" ו"שלוש לשער התחתון" ממשנה סוכה ה ה שקדמה לה, אך היא השתמשה בהם כדי לתאר תהלוכה של הכוהנים בשמחת בית השואבה, בלילות שלפני הבקרים המתוארים במשנה סוכה ה ד, לאורך העזרה, כשהשער העליון משמש במובן שער ניקנור, והשער התחתון במובן השער שבחזית המקדש ממזרח.¹³

עיוני פירוש

[2-1] ואילו למעלה עשירית – לא קתני. מתניתין מני? רבי אליעזר בן יעקב היא, דתניא: שלש למעלה עשירית, רבי אליעזר בן יעקב אומר: שלש על גבי המזבח. האומר למעלה עשירית – אינו אומר על גבי המזבח, והאומר על גבי המזבח – אינו אומר למעלה עשירית

מקבילה לברייתא זו מצאנו בתוספתא סוכה ד י, אלא ששם חסר ייחוס השיטות לרבי אליעזר בן יעקב וחכמים, ובנוסף לחילוקי הדעות בעניין "מעלה עשירית" לעומת "על גבי המזבח" מוצגת מחלוקת בעניין שלוש התקיעות לפתיחת השערים:

שלש לפתיחת שערים. האו' על פתיחתן אינו או' על נעילתן, האו' על נעילתן אינו או' על פתיחתן. שלש לפני מזבח. האומ' לפני מזבח אינו אומ' למעלה העשירי, האומ' למעלה העשירי אינו או' לפני מזבח.

בעל הגמרא שלנו אינו מזכיר דעה שלפיה תקעו בשעת נעילת השערים במקום בשעת פתיחתם, אם מפני שלא הכיר את הברייתא שבתוספתא אם מפני שלא התעניין בכל התקיעות שבמשנתנו אלא דווקא באלו המזהות את התנא של משנתנו כרבי אליעזר בן יעקב.¹⁴

אף בסוגיית הירושלמי בקשר למשנתנו התייחסו לסתירה שבין התקיעות ב"מעלה העשירית" שבמשנה סוכה ה ד לבין התקיעות "על גבי המזבח" שבמשנה סוכה ה ה. וזה לשון הירושלמי, סוכה ה ו, נה ע"ג:

ותני ותשע למעלה עשירית, הא חורי! מאן דאית ליה על גבי המזבח לית ליה למעלה עשירית, מאן דאית ליה למעלה עשירית לית ליה על גבי המזבח.

הירושלמי אינו מביא ברייתא בנדון, לא זו שבתוספתא ולא זו המובאת בבבלי, ואינו מזהה את שיטת משנתנו עם רבי אליעזר בן יעקב דווקא. גם הירושלמי אינו מזכיר את המחלוקת בעניין פתיחת השערים לעומת נעילתם.

13 אפשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 352, סבור שהעובדה שמשנה סוכה ה ד מכנה את שער ניקנור "השער העליון" מוכיחה שהוא קדם להתקנת השערים על ידי ניקנור (ראו משנה יומא ג י, תוספתא יומא ב ד [מהד' ליברמן, עמ' 230-231]). אך לשיטתנו, התנא של משנה ד שאב את שמות השערים ממשנה ה שקדמה לו, והסב אותם על שערים אחרים, ואם כן, אין ראייה מן השימוש בשם הזה לתיארוך המשנה.

14 ראו לעיל, מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'. העמדה שלפיה תקעו בנעילת השערים ולא בפתיחתם אינה מתועדת מחוץ להלכה זו שבתוספתא. ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה ד (מועד), ניו יורק תשכ"ב, עמ' 894.

אך אף על פי שלא מצאנו כיוצא בברייתא שבפיסקא [2] בסוגיא שלנו מחוץ לבבלי, אין לפקפק בייחוס משנתנו לרבי אליעזר בן יעקב. תנא זה שנה הלכות שהן עדות ראייה מימי הבית (מידות א ב, ב ה), והלכות אחרות המצביעות על היכרות קרובה עם סדרי העבודה (מידות א ט, ב ו), עד שבבבלי יומא טו ע"א ייחסו את מסכת מידות כולה לרבי אליעזר בן יעקב. אין סיבה, אפוא, לפקפק באותנטיות של הברייתא המובאת בסוגיא שלנו המייחסת את שיטת משנתנו לרבי אליעזר בן יעקב. ולא עוד אלא שכפי שהראה י"נ אפשטיין¹⁵ אף הבבא "שלוש למילוי המים" שבמשנתנו מתאימה לשיטת רבי אליעזר בן יעקב, שכן לפי משנה סוכה ד ט שלוש התקיעות היו בשער המים,¹⁶ וגם לפי מקצת עדי הנוסח של תוספתא סוכה ד י תקעו "שלוש לשער המים", ואילו לפי משנתנו תקעו ל"מילוי המים" אבל לא דווקא בשער המים, וזאת על פי שיטת רבי אליעזר בן יעקב במשנה שקלים ו ג ובמשנה מידות ב ו:

ולמה נקרא שמו שער המים? שבו מכניסין צלוחית של מים של ניסוך בחג. רבי אליעזר בן יעקב אומר: בו המים מפכים ועתידין להיות יוצאין מתחת מפתן הבית.

הרי שלרבי אליעזר בן יעקב לא נקרא שם השער "שער המים" על שם הכנסת מי הנסך בחג אלא על שם נבואה עתידיה, משמע – לדעת אפשטיין – שרבי אליעזר בן יעקב חולק על כך שהכניסו את מי הנסך למקדש דרך שער המים, וממילא לא היה יכול לכנות את התקיעות שליוו את המים בכניסתם למקדש "שלוש לשער המים", והמיר את הביטוי הזה ב"שלוש למילוי המים".

[4-3] מאי טעמא דרבי אליעזר בן יעקב? כיון דתקע לפתיחת שערים, למעלה עשירית למה לי דתקע? האי לאו שער הוא. הלכך, על גבי המזבח עדיף. ורבנן סברי: כיון דתקע למילוי המים, על גבי המזבח למה לי? הלכך, למעלה העשירית עדיף

כאמור לעיל, רש"י והריטב"א פירשו שהתקיעות "על גבי המזבח" הן התקיעות של זקיפת הערבה שבמשנה סוכה ד ה. וזה לשון רש"י, סוכה נד ע"א, ד"ה הכי גרסינן:

הכי גרסינן: לגבי המזבח למה לי דתקע הא תקע ליה למילוי המים – כל תקיעות של שער העליון והתחתון, ושער המים – משום מילוי המים הוא, הלכך, לערבה למה לי תקיעה, הא כל הני תקיעות דמוספין בחג אינן אלא משום ושאתם מים בששון, הלכך, הואיל וגמירי חשבון התקיעות בחג שנים עשר, למעלה העשירית עדיף למיעבד, דמוכחא מילתא שהן משום מילוי המים, שתוקע לכולן על דבר המילוי כסדר, ומעלה עשירית משום דמקום מסוים בעלמא הוא – לידע היכן תוקעין אותם.

על אף השינוי הקל בסדר המילים שבין ה"הכי גרסינן" של רש"י לבין הגירסא שלפנינו, שהיא גירסת הדפוס, ה"הכי גרסינן" של רש"י אינו בא להוציא מן הגירסא שלפנינו אלא מגירסא אחרת, שאף אותה מביא רש"י בלשון "הכי גרסינן" בהמשך דבריו, מיד לאחר מכן:

ואני שמעתי: שלש – לגבי מזבח, כשמוליכין את המים למזבח, והכי גרסינן: לגבי המזבח למה לי דתקע, הא תקע ליה בשעת נסוך המים, תשע לתמיד של שחר בשעת נסכים היו, שאין אומרים שיר אלא על היין, וקשיא לי: אם כן, נפישן להו תקיעות, דהא איכא הנך דתנן גבי זקיפת ערבה, או שמא זקיפת ערבה בעת שמוליכין המים למזבח היא.

מבין שתי הגירסאות עולה שאין המדובר כאן בהגהה של רש"י. רש"י באמת הכיר שתי גירסאות, אחת "למילוי המים" ואחת "לניסוך המים", ואכן שתי הגירסאות הללו מתועדות בעדי הנוסח השונים לפרק. הגירסא שהבאנו, "כיון דתקע למילוי המים, על גבי המזבח למה לי", היא גירסת הדפוס, וכיוצא בזה מצאנו בכתב יד לונדון. אך שאר העדים גורסים וריאציות שונות על הגירסא השנייה שהביא רש"י, עם הלשון "ניסוך המים" במקום "מילוי המים": "הא קא תקע בשעת ניסוך

15 אפשטיין (לעיל, הערה 1), עמ' 352.

16 אם כי לדברינו התקיעות של משנה סוכה ד ט לא היו במקור תקיעות בחצוצרה דווקא; ראו לעיל, מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה', והערה 12 שם. אך בין אם תקיעות אלו נתפסו כתקיעות חצוצרה של הכהנים ובין אם מדובר בתקיעות שופר עממיות, נראה שהתקיעות בשער המים במשנה היא נתפסו כמקבילות לתקיעות למילוי המים שבמשנתנו, ומי ששנה זו לא שנה זו.

המים" (כ"י אוקספורד); "הא תקע כשעת ניסוך המי" (כ"י וטיקן); "כיון דאיכא ניסוך המים וניסוך היין על גבי המזבח" (כ"י מינכן); "כיון דבעידנא דמנסך מים ויין תקע" (כ"י תימניים).

רש"י הסביר את ההבדל בין שתי הגירסאות כך: לפי הגירסא המעמדת בין תקיעות "מילוי המים" והתקיעות "על גבי המזבח", התקיעות על גבי המזבח הן תקיעות זקיפת הערבה, והתקיעות למילוי המים מוכיחות שזקיפת הערבה אינה עניין לכאן, ואילו לפי הגירסא המעמדת בין תקיעות "ניסוך המים" והתקיעות "על גבי המזבח", התקיעות "על גבי המזבח" הן תקיעות ניסוך המים על גבי המזבח, ואילו תקיעות "ניסוך המים" הן תשע התקיעות של תמיד של שחר, שאף הן היו בשעת ניסוך המים, וממילא אין צורך בתקיעות נוספות לניסוך המים על גבי המזבח. לדעת רש"י, הגירסא הראשונה עדיפה, שכן הגירסא השנייה אינה מתחשבת בתקיעות זקיפת הערבה שבמשנה סוכה ד ה.

אולם כבר הסברנו לעיל, במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", שאין לבעל הסוגיא שלנו עניין או צורך לדון בתקיעות זקיפת הערבה ויחסן למשנתנו, שכן אפשר שאלו לא היו כלל תקיעות חצוצרה, ואף אם היו, ממילא משתקפת בהן מסורת אחרת, לא זו של רבי אליעזר בן יעקב ולא זו של משנה סוכה ד. מדברינו עלה גם שאין הכרח בפירושים שהציע רש"י לשתי הגירסאות, פירושים שעליהם הקשינו, ושייתכנו כמה הסברים נוספים לכל אחת מן הגירסאות: אפשר שבעל הגמרא שלנו פירש ששלוש התקיעות "על גבי המזבח" מציינות את ניסוך המים על גבי המזבח, וכפי שפירש הרמב"ם בהלכות כלי המקדש ז ו, או את הגעתם של המים אל סמוך לפני המזבח, כפי שפירשנו לעיל, ולא לזקיפת הערבות על גבי המזבח.¹⁷ ואכן, נראה לפרש את גירסת רוב הספרים והגירסא השנייה שהביא רש"י על פי ירושלמי סוכה ה ו, נה ע"ג:

אמר רבי זעורה: זאת אומרת שלא היו תוקעין אלא לניסוך המים בלבד. אין תימר למילויין, ניתני שלש למילויי המים של יום, ושלש למילוי המים של מחר.

לפי רבי זעירא, את שלוש התקיעות "למילוי המים" תקעו לא בשעת מילוי המים ממש אלא דווקא בשעת ניסוך המים על גבי המזבח, שאלמלא כן היו צריכים בערב שבת לתקוע פעמיים למילוי המים, פעם למילוי המים של שחר ופעם למילוי המים של הניסוך של שבת, שלפי משנה סוכה ד י התרחשה סמוך לפני כניסת השבת. ואף בגירסת רוב הספרים והגירסא השנייה שהביא רש"י נראה שהתקיעות לניסוך המים היינו התקיעות למילוי המים, ולא התקיעות של תמיד של שחר, כפי שפירש רש"י עצמו. הרי לפי רבי זעירא תקיעות מילוי המים נתקעו על גבי המזבח, ומה בין שלוש התקיעות למילוי המים ושלוש התקיעות [עם ניסוך המים] על גבי המזבח?!

ואם כן הדבר, נראה שהגירסא המקורית היא גירסת כ"י לונדון, הדפוסים וה"ה הכי גרסינן" הראשון שהביא רש"י: "כיון דתקע למילוי המים, על גבי המזבח למה לי". דברים אלו התפרשו לא כפירוש רש"י, שתקיעות מילוי המים מוכיחות שאין מקום לתקיעות לכבוד מצוות הערבה, אלא כפירוש שהצענו לעיל, שתקיעות מילוי המים מיייתרות תקיעות נוספות בשעת קירוב המים לפני המזבח, או כפירוש הרמב"ם, שתקיעות מילוי המים מיייתרות את התקיעות המציינות את ניסוכם על גבי המזבח. אך לאור דברי רבי זעירא בירושלמי, ש"מילוי המים" לאו דווקא, אלא אף ב"מילוי המים" הכוונה היא לניסוך המים, חידדו הגרסנים את שאלת בעל הגמרא במקצת העדים: אם תקעו בשעת ניסוך המים, היינו על גבי המזבח, ואם כן, למה לי שלוש תקיעות נוספות "על גבי המזבח"?

היוצא לנו מדברינו, שהתקיעות "שלש למילוי המים, ושלש על גבי המזבח" במשנה סוכה ה ה, משנת רבי אליעזר בן יעקב, מציינות שתי בבות של תקיעות לכבוד מי הנסך. ואין זה צריך להפתיע, שכן לפירוש שהצענו לעיל גם התקיעות לשער העליון ולשער התחתון וגם התקיעות הללו ציינו שלבים שונים בתהלוכה שיצאה מן המקדש אל השילוח בחזרה, וכל התהלוכה הייתה לצורך מילוי המים וניסוכם על גבי המזבח. פירוש זה אמנם נתעמעם במקצת על ידי מסורת חלופית, אף היא מימי הבית, שהמירה חלק מן התהלוכה הזאת ב"שמחת בית השואבה"

הלילית, ופירשה מחדש את תקיעות השער העליון והשער התחתון לצורך שמחה זו במשנה סוכה ה ד. אך בעל הגמרא שלנו עדיין פירש ש"ש לשל למילוי המים ושלש על גבי המזבח" קשורות במי הנסך, וראה בכך סיבה לדחיית השלוש למילוי המים על ידי החכמים, האחראים למשנה סוכה ה ד, והמרתם ב"ש לשל למעלה העשירית". בגירסא המקורית גרס בעל הגמרא שלנו "כיון דתקע למילוי המים, על גבי המזבח למה לי", או כיוצא בזה, והתכוון ליתור שבשתי בבות של תקיעות לכבוד מי הנסך, אחת בשעת מילויים או הכנסתם למקדש ואחת בשעת ניסוכם או בשעת הקרבתם לפני המזבח. גרסנים אחרים, שהכירו את דברי רבי זעירא שבמקבילה שבירושלמי, חידדו את השאלה: מילוי המים וניסוכם היינו הך, ואם כן, ממש אין צורך בשתי בבות של תקיעות, אחת ל"מילוי" המים ואחת לניסוכם על גבי המזבח.

בין לגירסא המקורית ובין לגירסא המאוחרת, שאלת בעל הגמרא אליבא דחכמים בפיסקא [4] מקבילה לשאלת בעל הגמרא אליבא דרבי אליעזר בן יעקב בפיסקא [3]. רבי אליעזר בן יעקב התקשה להבין את הצורך בתקיעה על המעלה העשירית, שעה שיש כבר תקיעות לשערים, ורבנן התקשו להבין את התקיעות למים "על גבי המזבח", כיוון שיש כבר תקיעות המציינות את מילויים בשילוח. אך הראשונים פירשו את התקיעות "על גבי המזבח" במשנתנו כתקיעות של זקיפת הערבה על גבי המזבח שבמשנה סוכה ד ה, ולכן הם נאלצו לפרש מחדש את פיסקא [4], לא כעניין של עודף תקיעות לצורך טקס אחד, כמו בפיסקא [3], אלא כעניין לאי-ההתאמה של התקיעות של זקיפת הערבה במשנה שעניינה תקיעות הקשורות לניסוך המים.